

DÉL-AFRIKA – MENTŐÖV AFRIKÁNAK?

Az afrikai kontinens, elsősorban annak szubszaharai (fekete-afrikai) részén bekövetkezett válság miatt közismert. Afrika Földünk egyetlen kontinense, ahol az elmúlt évtizedekben s főleg az utolsó két évtizedben a legtöbb statisztikai mutatóban (mint az egy főre jutó élelemtermelés, a csecsemő- és gyermek-halandóságban, a várható átlagos élettartamban és még sok fontos területen) visszacsúszás tapasztalható a korábbi állapotokhoz képest. Azaz Afrika nem csupán a többi világrésztől marad el a fejlődésben, hanem *önmagától* is.

Sokáig kizárólag az európai gyarmatosításban vélték fellelni e jelenség elsődleges okát, ám ahogy távolodtunk időben a kontinens legtöbb államának a szabadságot elhozó 1960-as évtől, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy ez a magyarázat nem kielégítő. A valóban hozzáértő szakemberek között ma egyetértés mutatkozik abban, hogy a probléma gyökere a rossz kormányzás. Az 1990-es évek közepére Afrikáról már a mértékadó körök is úgy emlékeztek meg, mint arról a kontinensről, amely lassacskán lecsúszik a világ térképéről. Ahogy a két világregndszer rivalizálása politikailag felértékelte Afrikát, úgy vált a kontinens e szembenállás megszűntével, mindössze néhány év leforgása során, geopolitikai szempontból szinte teljesen érdektelenné. Az új világregndhez és a globalizáció folyamataihoz alkalmazkodni képtelen Afrika nem talált ellenszert e marginalizáció megállítására.

A folyamat nem minden előzmény nélkül való, és az összes kontinens közül valószínűleg Afrika rendelkezik a legsúlyosabb történelmi örökséggel:

- A világkereskedelemben történő erőszakos integrálása, főleg a rabszolga-kereskedelem révén a kontinens számára katasztrofális következményekkel járt,
- Majd a kontinens szinte teljes mértékben az európai gyarmatosítók zsákmányává vált,
- Végül az afrikai dekolonizáció még csak éppen hogy elkezdődött, amikor a többi kontinensen már csak mutatóban akadtak gyarmatok.

Afrika a számok tükrében

A kontinensnek nemcsak a történelmi előzményekkel, de a közelmúlttal sem volt sokkal nagyobb szerencséje, Afrikában ma aligha találunk bárkit is, aki a függetlenség elnyerés óta eltelt 30–40 év kormányairól pozitív kicsengéssel nyilatkozna. Egyes számítások szerint Fekete-Afri-

ka lakosságának kilenczede élt rövidebb vagy hosszabb ideig diktatórikus viszonyok között a függetlenség elnyerése óta.¹

Az „Afrika évének” tartott 1960-ban, amikor az egykori gyarmatok tömegesen váltak függetlenné, Afrikában az egy főre jutó jövedelem magasabb volt, mint Dél- és Délkelet-Ázsiában. Míg ez utóbbi régió kiemelkedően sikeres volt gazdasága fejlesztésében, Afrika kérelhetetlenül lemaradt nemcsak a többi kontinenssel való összehasonlításban, de önmagához képest is. Afrika 53 országából 20 országban a múlt század végére alacsonyabb volt az egy főre jutó jövedelem, mint a hatvanas években. Míg a szubszaharai Afrikában 1960 és 1995 között a nyolcvanas évektől bekövetkezett hanyatlásnak köszönhetően kontinentális méretekben sem nőtt az egy főre jutó jövedelem, az arab országok több mint másfélszeres, Dél-Ázsia és Latin-Amerika majdnem kétszeres, Délkelet-Ázsia majd' háromszoros, Kelet-Ázsia pedig több mint ötszörös mutatóval büszkélkedhettek.

Napjainkban a tízmilliós Belgium több jövedelmet termel, mint az Egyenlítőtől délre fekvő összes afrikai ország. Különösen az élelemtermelés terén drámai a fordulat, Afrika élelmiszert exportáló földrészből élelmiszer behozatalra szoruló kontinenssé vált. A világ legszegényebb 50 országának több mint kétharmada Afrikában található. A szubszaharai Afrikában élők már ma is 14 évvel rövidebb életkorra számíthatnak, mint az utánuk következő, második legszegényebb régió, Dél-Ázsia lakosai, és kerek 30 évvel rövidebbre, mint a fejlett világ átlagos polgárai. Afrikában, 1960-ban az átlagéletkor 40 évet tett ki. Ez a mutató 1990-ig 52 évre nőtt, majd a kilencvenes években csökkenésnek indult, és az évezredfordulóra 48 év körül stabilizálódott, olyan szinten, mint amit 20 évvel korábban, 1980 körül mértek a statisztikák.²

Dél-Afrika Afrika-közi kapcsolatai

Az Amerikai Államok Szervezetének mintájára 1963-ban létrehozott Afrikai Egységsszervezet számára a kolonializmus, különösen pedig a legszélsőségesebb változatának tekintett dél-afrikai apartheid elleni fellépés jelentette a közös nevezőt tagországai összefogására. A dél-afrikai külügyek irányítói soha nem voltak egységesek az ország Afrika-politikáját illetően. Jan Smuts, a Dél-Afrikai Unió (valamint a Nemzetek Szövetsége, majd az ENSZ) megszületésénél is bábáskodó politikus úgy vélekedett, hogy

¹ Rotberg 2004. <http://www.foreignaffairs.org/20040701facomment83403/robert-i-rotberg/strengthening-african-leadership.html>

² Iliffe 1995, 239–240. old.

„ami a védelmünket illeti, Kenya és Tanganyika az északi határunk, nem várhatjuk meg, amíg az ellenség eléri a Limpopót”.³

1948 után a bezárkózás, illetve az Európa és az USA felé fordulás politikája volt a két lehetségesnek tartott alternatíva. Ennek ellenére Dél-Afrika Moise Csombe élelmiszerral és gyógyszer szállítványokkal történt támogatásával beavatkozott a katangai konfliktusba, majd mindenhol máshol Afrikában, ahol ettől előnyöket remélt.⁴ Ez eleve kudarcra ítélt törekvés volt. Balthazar Vorster miniszterelnöksége alatt, 1967-ben meghirdették ennek ellensúlyozására a „dialógus politikáját” (*uitwaartse beweging*) a függetlenségüket elnyerő afrikai országokkal, ám a hetvenes évekre ez a politika is látványos kudarcba fulladt. A mindinkább nemzetközi pária státuszú Dél-Afrikai Köztársaság (DAK) a modern kor egyik legelszigeteltebb országává vált, azonban továbbra is kitartóan kísérletezett az ország ellen lépésről-lépésre bevezetett nemzetközi bojkott megtörésével. E próbálkozásait azonban csak szerény eredmények kísérték. Csupán elenyésző számú ország tartott fenn hivatalos kapcsolatot Dél-Afrikával, és még ezek az országok is igyekeztek e kapcsolatoknak minél kisebb nyilvánosságot biztosítani, elsősorban azért, hogy „kereskedelmi képviselőnek” álcázták nagykövetségeiket, a kölcsönösen megvalósított delegációcserékről visszatartották az információkat, harmadik ország közbeiktatásával bonyolították az áruforgalmat stb.

A diplomáciai elszigeteltség egyáltalán nem jelentett tényleges elzárkózást a kontinens ügyeitől. Dél-afrikai állami, fél-állami és magáncégek már ekkor rendkívül aktívak voltak Afrika-szerte, projektek százait vezényelték, amelyekhez szükségszerűen beruházások is kapcsolódtak. Főleg a bányászatban és az infrastruktúra működtetésében vettek ki a részüket. Élénk volt a kereskedelem még olyan országokkal is, amelyek az európai légitársaságok gépeit sem engedték légterükön áthaladni, amennyiben azok Johannesburgba tartottak. Zambia, de még a távoli Zaire (a mai Kongói Demokratikus Köztársaság) is csak Dél-Afrikán keresztül tudták exportálni bányakincseiket, miután az alternatív vasútvonalak karbantartás hiányában vagy a háborús viszonyok miatt az 1970-es évekre használhatatlanná váltak.⁵

Mindemellett Dél-Afrika atom- vegyi- és biológiai-fegyverprogramjaival nyíltan fenyegette a kontinenst, a biafrai háborúban a központi kormány ellen lázadókat katonai eszközökkel segítette.⁶ Többször fegy-

³ A Limpopo Dél-Afrika északi határfolyója, ám a száraz évszakban szinte száraz lábbal lehet átkelni rajta, így nem képez természetes védővonalat. (Grundy 1973, 243. old.)

⁴ Csomberől és a katangai konfliktusról a legfontosabbak megtudhatók: Benkes 2004, 5–6. old. www.kul-vilag.hu

⁵ Muller 1988, 572–573. old.

⁶ A biafrai háború 1967 és 1970 között zajlott. Nigéria délkeleti, ibók által lakott tartománya elszakadt a központi kormánytól, ami véres, több mint egy millió áldozatot követelő

veresen is beavatkozott szomszédjai belügyeibe, 1976-ban például a dél-afrikai csapatok látótávolságra álltak Luandától, az angolai fővárostól.⁷

Az apartheid és az enyhülés

Az 1970-es évektől sorra jöttek létre a korábbi dél-afrikai bantusztánokból⁸ „önálló” államok, Transkei, Bophuthatswana, Venda és Ciskei, ám függetlenségüket kizárólag Dél-Afrika ismerte el. Pretoriai képviselőik az 1980-as években az ottani nagykövetségek több mint hatodát adták, míg Afrika ténylegesen független országait mindössze egy, Malawi nagykövetsége képviselte.⁹ Az 1976-os Soweto-i lázadást követően Dél-Afrikából kivonultak a befektetők, szankciókat vezettek be az ország ellen, és a gazdaság csak rendkívüli felárakkal tudott a nélkülözhetetlen hitelekhez hozzájutni.¹⁰ Az ország külföldi tartozásainak fizetését 1987-ben 3 évre felfüggesztette. 1988-ban rendkívüli állapotot vezettek be az afrikaiak által lakott területeken. Az apartheid erkölcsileg és anyagilag is teljes csődöt mondott, a társadalom, amelyet saját elképzelésére akart formálni, kormányozhatatlanná vált.

polgárháborúhoz vezetett. Az Ojukwu ezredes által életre hívott Biafrai Köztársaságot Dél-Afrika mellett Franciaország és számos fekete-afrikai ország is támogatta, míg a központi kormány legfontosabb támogatói Anglia és a Szovjetunió voltak.

⁷Angola 1975. november 11-én úgy nyerte el függetlenségét, hogy az országban már polgárháború dúlt a három legfontosabb felszabadítási mozgalom között. Luandában a Szovjetunió és Kuba által katonailag is támogatott marxista kormány alakult, Zaire és a nyugati hatalmak az ellenkormányt támogatták, míg Dél-Afrika a harmadik rivális, a Jonas Savimbi vezette UNITA hatalomra segítése céljából vezényelt csapatokat Angolába. A beavatkozás a kubai csapatok megjelenésével egyre több áldozattal járt, és mivel Dél-Afrika nem vállalhatta a nyílt háborút, 1988-ban egyezményben vállalták a még Angolában lévő erők kivonását. Két évre rá az utolsó kubai katona is elhagyta az országot. (Jaster 1989, 204 old.)

⁸A „fekete otthonok”, azaz törzsi szállásterületek elnevezése. Eredetileg nem a függetlenség megadásának céljával hozták őket létre, hanem a „swart gevaar”, a „fekete veszedelem” kivédése céljából, illetve hogy a bantusztánokban összezsúfolt afrikaiakat vándormunkára kényszerítsék a fehér területek farmjain, bányáiban és gyáraiban. Az apartheid politika változásával az afrikaiak állampolgárságtól való megfosztásának, illetve a fehér többség megteremtésének legfőbb eszközévé vált a bantusztán-politika.

⁹South Africa 1989/90. Official Yearbook of the Republic of South Africa. Pretoria, 1990. 221–236. old. Malawi diktátora, Hastings Banda nem sokkal azután, hogy 1967-ben nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolatot vett fel Dél-Afrikával, örökös elnöknek kiáltotta ki magát hazájában, és mikor 1994-ben kitessékelték a hatalomból az akkor már 98 éves elnököt, addigra már a legtöbb afrikai ország is nagykövetet küldött Pretoriába.

¹⁰1976. június 16-án Johannesburg legnagyobb fekete elővárosa, SOWETO (South-Western Townships) Orlando negyedében a rendőrség belelőtt az afrikánsz nyelv kötelező iskolai oktatása ellen tüntető, főleg gyerekekből álló tömegbe. A brutális aktus után az egész országra kiterjedő tiltakozómozgalom a hatalmat kompromisszum-keresésre kényszerítette, így vált SOWETO Sharpewille-hez hasonlóan történelmi sorsfordulónak Dél-Afrika történetében.

Ezt a tényt végül az 1948 óta hatalmon lévő Nemzeti Párt vezetése is belátta. A „nagy krokodil”, P. W. Botha lemondott az államfői posztról, és helyébe Frederick W. de Klerk került, aki öt évet kért mélyreható, csak a kelet-európai rendszerváltáshoz fogható reformjai megvalósításához.¹¹ A „tárgyalásos forradalom” kezdetével már az 1990-es évek elején gyökeres fordulat állt be Dél-Afrika nemzetközi megítélésében. Nem csupán hazánk – úttörőként – és egy sor tengerentúli ország, így pl. Japán (a szankciók idején az elsőszámú kereskedelmi partner), hanem Elefántcsontpart, Kenya, Marokkó, Madagaszkár, Mauritius, Botswana, Angola, Gabon és Zambia is felvették a diplomáciai kapcsolatokat az akkor még formálisan apartheid rendszerű országgal.¹²

A változásokat nagyra értékelte az Afrikai Egységsszervezet (OAU) 1992-ben kiküldött tényfeltáró bizottsága, valamint az el nem kötelezett országok mozgalmának Dzsakartában tartott X. csúcsertekezlete is, amely megszüntette az ún. „frontországokat” és az apartheidellenes mozgalmakat támogató „Afrika-alapot”, és az e célra rendelkezésre álló összeget Szomália megsegítésére fordította. Gesztusértékű volt, hogy az 1991 márciusában kezdett és dél-afrikai részről kezdettől az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) és a többi ellenzéki párt bevonásával zajló tárgyalások eredményeként 1994. február 28-án Dél-Afrika beleegyezett abba, hogy Walvis-Bay (Cethal-öböl) kicsi, de annál fontosabb enklávéját átadják Namíbiának.¹³ Ezzel egy régi, még a 19. századi gyarmati múltból származó vitás kérdésre sikerült pontot tenni, bizonyítva az új Dél-Afrika békés szándékait és kompromisszum-készségét *nála jóval gyengébb* szomszédaival szemben.

Óriási külpolitikai jelentősége volt annak is, hogy de Klerk elnök 1993. március 24-én a parlament három házában együttes ülésén bejelentette, hogy az országban 1980 és 1989 között előállított hét atombombát 1990 folyamán megsemmisítették, a gyártóberendezéseket pedig polgári célokra alakították át. De Klerk bejelentése nyomán megszűnt annak a veszélye, hogy az atomfegyver egy szűk hatalmi elit kezében zsarolás eszköze lehessen a hazai lakosság vagy más afrikai államok ellen.¹⁴

Az óriási bel- és külföldi érdeklődés mellett 1994. április 26–29-én megtartott első, a fajok egyenlőségén alapuló, szabad választások Mandela pártja, az ANC 62,6 százalékos elsőpró győzelmét hozták, így a dél-afrikai parlament 400 fős alsóházába 252 ANC képviselő jutott be. Dél-Afrika ezáltal a kiközösítettségéből szinte egy csapásra a kontinens soros üdvöskéjévé, az afropesszimizmus elleni leghatékonyabb érvvé vált. Egy történelmi véletlen is segített ebben. Afrika nagy országai, Nigéria, a

¹¹ Welsh 2000, 493–496. old.

¹² South Africa 1993. Official Yearbook of the Republic of South Africa. Pretoria, 1993, 87. old.

¹³ Melber, 1990, 8. old.

¹⁴ Balogh – Rostoványi – Búr – Anderle 2002, 402. old.

Kongói Demokratikus Köztársaság, Etiópia, Szudán és Angola, amelyek együtt Fekete-Afrika népességének felét teszik ki, és amelyek potenciálisan mind vezető szerepre pályázhatnak a kontinensen, a dél-afrikai választások idején – de lényegében azóta is – különösen mély válsággal küzdöttek ekkoriban.

Dél-Afrika külképviseleteinek, illetve a Pretoriában akkreditált diplomáciai képviselők száma ugrásszerűen megnőtt, és egymásnak adták a kilincset a legrangosabb külföldi delegációk. Nem csupán az ország vonzereje nőtt hatalmasat, de a kontinens, sőt az egész világközösség emblematikus figurájává vált a 27 évi börtön után óriási erkölcsi tőkével rendelkező Nelson Mandela. Ilyen formátumú vezetőt Fekete Afrika Nkwame Nkrumah óta nem tudott felmutatni, a „nagy öregek”, Dzsono Kenyatta, Hastings Banda, Robert Mugabe stb. a hatalom gyakorlása közben akár az „irányított demokrácia”, akár a „nevelési diktatúra” képviselőjében, lényegében mind korrump, nepotista, vízió és erkölcsi tartás nélküli „örökös” vezetőként fejezték be pályafutásukat, vagy erőszak vett véget uralmuknak.

Alig telt el egy hónap a dél-afrikai szabad választások után, és Tuniszban Nelson Mandelát az AESZ második alelnökének választották. A Dél-Afrikával kapcsolatos eufória szinte mindenkit magával ragadott, Samuel Huntington az 1996-ban megjelent s roppant népszerűsége szert tett munkájában („A civilizációk összecsapása”) arról írt, hogy a külön civilizációvá fejlődő szubszaharai Afrikának vélhetően a Dél-Afrikai Köztársaság lesz a mag-állama.¹⁵

A kontinens gazdasági motorja

Azon, hogy Ghána (1966-ig), Etiópia (1966–1974), Kenya, Zimbabwe és a legnagyobb népességgel, olajkincsrel, valamint túl nem becsülhető kulturális teljesítménnyel rendelkező Nigéria után a többségi uralom bevezetésével a Dél-Afrikai Köztársaság vált a kontinens vezető politikai státusszal rendelkező országává, semmi csodálkoznivaló nincs. Latin-Amerikától eltérően, ahol Mexikó, Brazília és Argentína is joggal pályázhat ilyen szerepre, Afrikában nincs rövid- és középtávon érdemi vetélytársa. Afrika jelenleg majdnem 800 millió lakosából mindössze 45 millió, azaz alig több mint 5 % él itt, mégis a dél-afrikai gazdaság az afrikai kontinens gazdasági erejének 19 %-át adja. A szubszaharai térség GDP-jéből a részesedése már egyharmadnyi. A kontinens teljes ipari termeléséből az ország 40 %-kal részesedik, áramtermeléséből 50 %-kal, a kontinens aszfaltozott útjainak fele itt épült, a mobiltelefonok több mint harmada, a számítógépek és az ATM-ek több mint fele itt működik. A Dél-Afrikai Köztársaság kilenc tartománya közül a legfejlettebb,

¹⁵ Huntington 2001, 61. old. Ennél többet azonban a szerző nem mond sem Afrikáról, sem magáról a Dél-Afrikai Köztársaságról.

Gauteng gazdasága egyedül akkora méretű, hogy azzal csupán egyetlen másik afrikai ország, Egyiptom gazdasága állja az összehasonlítást.

A kontinens 2003-as mindössze 130 milliárd dolláros exportjából Dél-Afrika 36,8 milliárd dollárral részesedett.¹⁶ Hazánknek is a DAK vált az elsősorú kereskedelmi partnerévé Afrikában. A KSH gyorsjelentése szerint a 2004 első 8 hónapjában az afrikai kontinensre irányuló 166,3 millió dollár teljes magyar exportból Dél-Afrika részesedése 74,6 millió dollár, azaz az afrikai exportunk majdnem fele ide irányul. Importunk onnan az előző évhez képest megduplázódott, ám így is csupán 5,6 millió dollár, ami alig ötöde a 27,8 millió dollár afrikai importunknak.¹⁷

Amennyiben a kontinens öt gazdasági régiójából a legfejlettebbnek, a Dél-Afrikát is magába foglaló SADC (Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség) adatait vesszük alapul, úgy a mára már 14 országot magába foglaló szervezet 226,1 milliárd dollár (2003) teljes GDP-jéből (ami Fekete-Afrika GDP-jének felét adja) Dél-Afrika részesedése 65,7%, míg a 2. és 3. helyen Angola, illetve Tanzánia egyenként mindössze 6,1 % mondhat magáénak. A SADC 2008-ra tervezi tagországai között a teljesen szabad kereskedelem bevezetését (a Nyugat-Afrikai Gazdasági Közösség, az ECOWAS 2004-ben már a közös útlevelek kiadásába is belefogott).

Az SADC és az öt országot (DAK, Namíbia, Botswana, Lesotho, Swáziföld) magába foglaló Dél-Afrikai Vámunió (SACU) már 1994 előtt is fontos partnerei voltak a Dél-Afrikai Köztársaságnak, ez volt az egyetlen régió, ahová az ország alapvetően feldolgozóipari termékeket tudott exportálni. Ez a sajátosság – kiterjesztve egész Afrikára – máig fennáll, továbbá az is, hogy Dél-Afrika ebből a térségből exportja értékének mindössze nyolcadát importálja. Afrika egészére számítva ez az arány 4:1-hez, 16, illetve 4 százalék.¹⁸

Dél-Afrika 50 legjelentősebb külkereskedelmi partneréből 2002-ben mindössze 10 volt afrikai ország, Zimbabwe (16.), Mozambik (18.), Zambia (20.), Mauritius (33.), Nigéria (36.), Malawi (37.), Kenya (38.), Tanzánia (39.), Angola (40.) és a Kongói DK (46.).¹⁹ Ám e mutatóknál talán szemléletesebb, hogy az ország Mozambiktól Ugandáig kiszorította a volt anyaországokat az iparcikkek és berendezések legfontosabb szállítójaként.

Afrika nem egy állama az utóbbi fél évtizedben 5–10 %-kal növelte gazdaságát (Mozambik, Uganda, Ruanda), igaz ezeknek az országoknak a többségében még máig sem érték utol az országaikat végigpusztító polgárháborúk előtti önmagukat. Másik fontos jellemzőjük, hogy állami költségvetésüknek 50–70 %százalékát a külföldi segélyek adják, míg Dél-Afrikában ez az arány soha nem haladta meg a 2 százalékot, az

¹⁶ Afrika részesedése a világ exportjából az 1980-as 5 %-ról napjainkra 2 % alá süllyedt. Lásd: World trade liberalisation still excludes Africa. Financial Times November 22. 2004.

¹⁷ Központi Statisztikai Hivatal, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/> Közzététel: 2004. november 8. Sorszám 191.

¹⁸ South African Government Information, <http://www.info.gov.za/aboutsa/economy.htm#trade>

¹⁹ <http://www.africa-confidential.com/countryindex.htm>

utóbbi néhány évben az 1 százalékot is alig éri el, nemzeti jövedelmének pedig csupán a 0,3 %-át adja.²⁰ Ahogyan a kilencvenes évek közepén sorra nyitotta Dél-Afrika diplomáciai képviselőit a kontinens országaiiban, sokhelyütt szinte azonnal a fogadó ország legfontosabb kereskedelmi partnerévé is vált.

Sőt, Pretoria, amely a Dél-Afrikai Vámunió országaiiban már jóval függetlenségük elnyerése előtt is a legfontosabb befektető volt, 1990–2000 között éves átlagban 1,4 milliárd dollárt, összesen 12,5 milliárd dollárt helyezett ki Afrikába. Ezzel a DAK a fekete kontinens legnagyobb befektetőjévé vált, megelőzte ezzel az USA-t (10 milliárd dollárnyi tőke), és jóval felülmúlta Nagy-Britannia, Franciaország vagy Németország mutatóit. Mozambikban 33 %, Tanzániában 46 %, Kenyában 44 %, Ugandában 55 %, sőt, még a földrajzilag távoli Maliban is a közvetlen külföldi befektetések fele érkezett Dél-Afrikából. Évtizedünkben ez a trend megfordult, és ma már a némileg konszolidáltabb viszonyoknak, a nemzetközi szervezetek, illetve a G8 erőfeszítéseinek is köszönhetően Dél-Afrika hátrébb szorult a befektetői listán.

Ez a jövőben sem lesz másként, az USA 2001 szeptembere után valószínű fordulatot hajtott végre Afrika-politikájában, „egyetlen kontinenst sem hagy hátra”, és a nyugat-afrikai, de még a csádi, sőt, szudáni olajmezők is érdeklődésének homlokterébe kerültek, hiszen a mai 16 %-ra becsült hányadról egy évtizeden belül akár a behozatal negyedére is felkúszhat Afrika részesedése.²¹ A körülmények ilyen alakulása kihúzta az érveket azok alól, akik Dél-Afrikában a fekete kontinens eljövendő „befektetési ragadozóját” látták.²² Ettől függetlenül a dél-afrikai cégek, illetve az ott újra megtelepedett nemzetközi vállalatok éppen az olyan, Afrika számára kulcsszektorokban, mint amilyen a bányászat vagy az információ-technológia, a bank- és biztosítási szektor stb. továbbra is vezető szerepet játszanak a kontinensen. Erre példa, hogy a nyugat-afrikai partokon roppant lendülettel befektető olajcégek Fokvárosban építették ki regionális központjaikat, pedig Dél-Afrika nem is számít olaj- és földgázkészletekben gazdagnak.

Az 1994. utáni alternatívák

Dél-Afrika az elmúlt évtizedben átlagosan évi 3 % gazdasági növekedést produkált, alig többet, mint a népességszaporulat. Minden elért eredmény ellenére a dél-afrikai gazdaság és társadalom az utóbbi évtizedben

²⁰ <http://www.cmi.no/public/2003/R2003-01.htm>

²¹ Africa expects 'business as usual' approach from Bush, Mail & Guardian, 2004. november 3. <http://www.mg.co.za/Content/13.asp?cg=Insight-Africa&ao=124947>

²² South Africa in Africa: Development Partner or Investment Predator? South Africa's Business Presence in Africa. South Africa Foundation, Occasional Paper No. 3/2004. June 2004.

nem tudott kitörni az egyenlőtlenség és féldalás fejlődés csapdájából. A ma már minden népcsoport számára egyenlő esélyeket nyújtó és a nyugati világ anyagi színvonalát képviselő körzetei mellett ott találhatóak a harmadik világra jellemző szegénység jelentős szigetei is, ami főleg az afrikai népeiséget érinti. KwaZulu-Natal tartományban a lakosság 30, Kelet-Fokföldön 40 %-a nem jut egészséges ivóvízhez, villanyáramhoz és egyéb alapvető szolgáltatásokhoz. Dél-Afrika társadalma inkább latin-amerikai, semmint szubszaharai jellegzetességeket mutat: óriási vagyoni különbségeket (a faji megkülönböztetés helyére lépve), ám viszont stabil politikai intézményeket és hatékonyan működő államgépezetet.²³

A fenti egyenlőtlenségek alapján (az apartheid megszűnése után) az elemzések kétféle lehetséges irányt vázoltak fel. Első örömeiben a legtöbb szakember a dél-afrikai lokomotív beindulását prognosztizálta, amely kihúzza majd az egész kontinenst a kátyúból. Mások viszont inkább a gazdasági egyensúlytalanságnak a politikába történő konvertálódásától tartott, attól, hogy Dél-Afrika domináns szerephez jut esetlegesen az egész kontinensen, de legalábbis Afrika Egyenlítőnél délre fekvő országaiban. Ezek a várakozások azonban nem teljesültek, noha egyik sem volt teljesen megalapozatlan. A Clinton-érában Pretoriában szolgáló amerikai nagykövet, James Joseph ezt így fejezte ki: ahogy Dél-Afrika viszonyul Afrika többi részéhez hasonló ahhoz, ahogy az USA viszonyul a világ többi részéhez: mindketten vezetésre termettek.²⁴ Nem nehéz belátni, hogy a Bush-adminisztráció alatt az ilyen logika gyakorlati érvényesítésének milyen hatása lett volna Dél-Afrika kontinentális kapcsolataira. E kapcsolatok azonban alapvetően más irányba fejlődtek.

Az új dél-afrikai vezetés a múlt öröksége miatt is kínoosan kerülte, hogy a gazdasági befolyás egyoldalú politikai befolyássá transzformálódjék. Külpolitikai prioritásai 1994 áprilisától ezért nem is gazdasági érdekeinek maximális érvényesítését célozták. Az emberi jogok érvényesítése vált – a saját történelmi tapasztalatok alapján is – az elsőrendű célkitűzéssé.²⁵ Nelson Mandela életpályája, egész habitusa is ebbe az irányba terelte a dolgokat. A Nemzeti Párt nacionalizmusa átadta a helyét az ANC internacionalizmusának. Ennek is köszönhetően, a hatalomváltáskor az ANC a külpolitikában a vártnál zökkenőmentesebb módon tudta a váltókat átállítani. Más minisztériumokhoz képest a korábbi apparátus ellenállása ezen a területen lényegesen kisebb volt, az várható diplomáciai alkalmazkodó-képességek mellett alapvetően azért, mert a rohamosan fejlődő külkapcsolatok a régi gárda megtartását is igényelték. Sőt, káderhiány lépett fel, amit csak évek alatt sikerült kiküszöbölni. A váltáskor az ANC azonban nem számított tapasztalatlan-

²³ Siegmund Schmidt: South Africa: the New Divide, *International Politics and Society* 2003, 4., 148–163. old.

²⁴ Olin Robison: The President's trip to Africa, <http://www.salzburgseminar.org/orcomments/template.cfm?id=97>

²⁵ Lásd Barber 2004, 224. old.

nak a külügyek terén. Az ENSZ már 1974-ben képviselőt biztosított számára, és ez, valamint a legfontosabb fővárosokban működő irodái a nemzetközi kapcsolatok terén szinte hasonló jártassággal ruházták fel, mint amivel az apartheid rendszer külügyminisztériumának zömében afrikánerekből álló gárdája is rendelkezett.²⁶

A dél-afrikai külpolitikai vonalvezetésben az apartheid bukása óta kulcsszerepe van a jelenlegi elnöknek, Thabo Mbekinek. Mandelától eltérően soha nem ült börtönben, ám 28 évig élt száműzetésben. Egykor radikális nézeteivel tűnt ki, 1970-ben katonai kiképzésben is részesült a Szovjetunióban, igaz viszont, hogy ezeket az ismereteit gerillaharcosként soha nem kamatoztatta. 1989-től 1994-ig ő volt az ANC Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője, akkor Mandela mellett de Klerkel együtt alelnök lett. 1997-ben ő váltotta Mandelát az ANC élén, két évvel később pedig az államfői székben is. Nem rendelkezik ugyan Mandelához fogható karizmatikus erővel, ám annál nagyobb pragmatizmussal és tapasztalattal az apparátus hatékony működtetése terén. Nevéhez, illetve az általa irányított testülethez fűződik az ANC már legalitásban, de a hatalomváltásra még csak készülőben meghirdetett külpolitikai programja, valamint annak a megváltozott feltételekhez való hozzáigazítása 1994 decemberében.²⁷

Mandela és Mbeki egymástól mindig jól megkülönböztethető irányvonalat képviselt. Ez már 1995-ben nyilvánvalóvá vált, mikor Ken Saro Wiwa halála ítélete, illetve más nigériai ellenzékiek kivégzése kapcsán Mandela egyértelműen elítélte az akkori nigériai vezetést, Mbeki viszont, aki korábban évekig vezette az ANC lagosi képviselőt, sokkal megértőbb álláspontot foglalt el az ügyben. Az AIDS-probléma gyökereken eltérő megközelítése és az évek óta húzódó zimbabwei válság még markánsabban kiemeli e különbségeket, mindez azonban nem hogy szakításhoz, de még egymás burkolt bírálatához sem vezetett. Míg hivatalban volt, Mandela akkor is inkább a nagyobb ügyeket intézte, az aprómunkát pedig helyettese. A módszer hatékonynak bizonyult. Tony Blair például 1999. januári hivatalos dél-afrikai látogatásakor a régóta húzódó Lockerbie-ügyet is felvette a Nelson Mandelával folyó tárgyalásainak témái közé. Mandela vállalta a közvetítést Kadhafival, s még az év tavaszán eredményt ért el, áprilisban Líbia két gyanúba keveredett polgárát kiadta Hollandiának, ahol később tárgyalásukat is tartották.²⁸

²⁶ Az ANC kiterjedt nemzetközi kapcsolataira az emigráció éveiből jó példa az akkor keletkezett dokumentumok mennyisége, amely a külügyminisztériumával vetekszik. A gyűjtemény a kelet-fokföldi Fort Hare Egyetem levéltárában kapott elhelyezést, és 1996 óta kutatható.

²⁷ Foreign Policy in a New Democratic South Africa: A Discussion Paper, October 1993; Johannesburg: African National Congress, Department of International Affairs, p. 29, ill.; Foreign Policy Perspective in a Democratic South Africa. Johannesburg: African National Congress, Department of International Affairs, 1994 December, p. 28.

²⁸ <http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/9No3/SAMiddlePower.html>

Neo-pánafrikanizmus?

Mandela visszavonulása szabaddá tette az utat ahhoz, hogy az Afrika iránt elkötelezett Mbeki saját, nem kevésbé küldetésstudatos külpolitikája kibontakozhasson. Az emberi jogok feletti őrködésnek ebben kisebb ugyan a szerepe, ám akárcsak Mandela elnöksége idején, Mbeki számára is alapvető prioritás a hegemon szerep kerülése a kontinens ügyeiben. Ebben a szellemben viszonyul Dél-Afrika még a tőle leginkább függő partnerországokhoz is, például közvetlen szomszédjaihoz, amelyek máig is importjuk 75–95 %-át Dél-Afrikából fedezik. Újratárgyalták a Dél-Afrikai Vámunió 1969-től érvényben lévő szabályozási rendszerét, a korábban Dél-Afrikának egyoldalú előnyöket nyújtó feltételeket megváltoztatták, sőt, bevezették a fordított arányosság elvét a közös, ám orosz-lánrészt Dél-Afrikából származó befizetések felosztásában. Leshoto pl. így állami költségvetésének 50 %-át a vámunió által neki visszaosztott pénzeknek köszönheti, míg nemzeti jövedelméből a Dél-Afrikában dolgozó polgárai hazautalása 45 %-ot tesz ki.²⁹

A szabad Dél-Afrika első évtizedében külföldi szerepvállalásaival inkább a várakozások alatt teljesített. Egyetlen egy esetben, 1998-ban éppen Leshotóban került sor – Botswanával karöltve – fegyveres beavatkozásra, hogy az országban elharapódzó anarchiát felszámolják.³⁰ Az afrikai és a nemzetközi közösség nem sokallta, hanem éppenséggel kevesellte Dél-Afrika – az említett eset kivételével kizárólagosan előzetes nemzetközi felhatalmazással indított – akcióit, közvetítéseit. Hiányolta beavatkozását például 1994-ben Ruandában is. A dél-afrikai vezetésen belül is élénk vita bontakozott ki arról, hogy az ország kétség kívül meglévő katonai potenciálját ne használják-e ki a béketeremtésre. A negatív döntés elsősorban nem is azoknak volt köszönhető, akik az ország belső gondjainak megoldására helyezték a fő hangsúlyt, sokkal inkább annak, hogy még élénken kísértett a múlt, mikor a dél-afrikai katonák megjelenése bárhol Afrikában agresszióknak számított.

Jelen pillanatban Dél-Afrika háromezer békefenntartóval van jelen a kontinensen, Burundiban, illetve a Kongói Demokratikus Köztársaságban, az ENSZ, illetve az Afrikai Unió felhatalmazásával.³¹ Ez nem túl nagy létszám, ahhoz képest, hogy a DAK továbbra is a kontinens messze legerősebb hadseregével rendelkezik,³² és hogy Franciaország egye-

²⁹ World Trade Organization, South Africa, 2004 november http://stat.wto.org/CountryProfiles/ZA_e.htm.

³⁰ Dél-Afrika 600, míg Botswana 200 katonával vett részt az akcióban. A SADC csupán később adott felhatalmazást a beavatkozásra, igaz visszamenőleges hatállyal.

³¹ <http://www.africa-confidential.com/countryindex.htm>

³² Dél-Afrika 1999-ben, fél évvel a Mandela – Mbeki elnökváltást követően 4,8 milliárd dollár értékben írt alá fegyvervásárlási szerződést brit, német, francia, svéd, olasz és más, nyugat-európai cégekkel, hadihajók, tengeralattjárók, repülőgépek – többek között a Magyarországon által bérelni szándékozott, negyedik generációs Gripen vadászgépek vásárlá-

dül Elefántcsontparton már több mint 5 ezer katonáját állomásoztatja a törékenynek bizonyult tűzszünet betartatására. (Ennek a kérdésnek alapvető jelentőséget biztosít az a tény, hogy Fekete-Afrika népességének kétötödét közvetve, vagy közvetlenül érinti valamilyen – néha egyszerre több – háborús konfliktus.)

A 2004-es évben mintha némi elmozdulás történt volna az intervenciózusabb külpolitika irányába. Líbiával szemben Dél-Afrika nyert az új pánafrikai parlament székhelyéért folyó versenyben, és azt a Pretoriához közeli Midrand-ben fogják felépíteni. Mivel a 18 millió dollárra becsült költségekhez a többi állam aligha fog tudni komolyabban hozzájárulni (az Afrikai Unió költségvetését már így is alapvetően négy állam, Dél-Afrika, Algéria, Nigéria és Líbia fedezi, és 2003-ban az előirányzott 43 millió dolláros költségvetésre csupán 12 millió dollár gyűlt ténylegesen össze), az oroszok részét Dél-Afrikának kell fizetnie.³³ Addisz Abebában az ország külügyminiszterét, Nkosazana Dlamini Zuma-t választották az újonnan létrehozott Afrikai Béke és Biztonsági Tanács első elnökévé, Darfurba dél-afrikai megfigyelők érkeztek. Ide számítva azt is, hogy a tavasszal fölényes többséggel újraválasztott Thabo Mbeki második és az alkotmány szerint utolsó elnöki mandátuma során a korábbiaknál is erősebben törekszik az „Afrikai problémákra afrikai megoldások” elv alkalmazására, felerősödhet egyfajta pánafrikai kurzus.

Ez azonban már alapjaiban térne el Nkrumah pánafrikanizmusától, amely a politikai egység megteremtésével kívánt a gazdasági együttműködésnek utat törni, a mai dél-afrikai külpolitika viszont a gazdasági integráció alapján képzei el a szorosabb politikai összefogást, abból kiindulva, hogy a nagy nemzetközi vállalatok sokszor egész Afrika éves jövedelmét meghaladó forgalmat bonyolítanak, így velük szemben csak a kontinentális méretű összefogás vezethet eredményre. E megközelítésnek a „neo-pánafrikanizmus” nevet szokták adni.³⁴ Ismerve a gondokat, mint amilyen az AIDS gyors terjedése, vagy a valódi politikai pluralizmus intézményesülésének kínjai kontinens-szerte, olyan kihívások ezek, amelyek meghaladják Dél-Afrika, de az egész kontinens lehetőségeit is. Így Dél-Afrika az „Afrikai Renaissance”, az „Új Partnerség Afrika Fejlesztésére” (NEPAD) és az Afrikai Egységsszervezetet 2002. július 8-i létrejöttével felváltó Afrikai Unió (amely az EU afrikai megfelelője kíván lenni, és amely szimbolikusan a dél-afrikai Durban-ben alakult meg), illetve más pánafrikai kezdeményezések elindítójaként rá van utalva a nemzetközi együttműködésre. Ezt az EU is elismeri, 2003–2005-ös Indikatív Programja 386 millió Euró támogatást tartalmaz, és a rákövetkező 2006-os évben is 129 millió Eurót, amely összegek egyre

sáról. Az ország maga is fejlett és nemzetközileg versenyképes védelmi iparral rendelkezik, amelyet még maga Mandela is nyíltan támogatott, munkahelyteremtő voltára hivatkozva.

³³ Gottschalk – Schmidt 2004, 138–158. old.

³⁴ Gerrit 2003, 815–825. old.

nagyobb hányada szolgálja a regionális fejlesztéseket.³⁵ 1995 és 2002 között az EU 880 millió Eurót hagyott jóvá, és 555 milliót fizetett ki ténylegesen Dél-Afrikának. Ez az ország számára nyújtott segélyek 25 százaléka volt, amit az Európai Befektetési Bank és a 15 uniós tagállam kétoldalú átutalásai a fejlesztési segélyek terén 70 %-ra tornáztak fel.³⁶ (Afrika a világ 50–60 milliárd dollárra taksált fejlesztési segélyeiből 2000-ben 16,8 milliárd dollárral, 2002-ben 18,8 milliárd dollárral részesedett). A jövőben az ország egyre kevesebb segélyben fog közvetlenül részesülni, ugyanakkor az Afrika déli részének szánt segélyek növekvő hányadát fogják a nagyobb hatékonyság elérése céljából rajta keresztül csatornázni, és ez felerősíti Dél-Afrika szerepét a kontinens gondjainak, némi eufémizmussal: „posztkoloniális viszonyainak” meghaladásában.

Összefoglalás

A címben feltett kérdésre nem lehet egyértelmű igennel, vagy nemmel felelni. Tény, hogy Dél-Afrika lakosságának száma és gazdaságának teljesítménye alapján szinte pontosan úgy aránylik Afrikához, mint az Egyesült Államok Földünk egészéhez. Valamiféle „Pax Africana Australiensis” azonban több okból is kizárt. Elsősorban azért, mert a kontinens szegénysége és elmaradottsága, gyakorta kaotikus viszonyai nagy teret engednek a külső, nagyhatalmi, sőt akár csak középhatalmi törekvések érvényesítésének, valamint a donorok, nemzetközi szervezetek befolyásának. Dél-Afrika kontinentális összehasonlításban kimagaslóan fejlett és gazdag, a világon azonban még a legkedvezőbb, vásárlóerő paritást tekintve is csupán Törökország és Argentína között kap helyet.³⁷

Az apartheid öröksége is kizárja a hegemoniát, amire maga a dél-afrikai vezetés sem törekszik. Ám éppen a gazdasági és politikai aszimmetriák követelik meg a viszonyok tisztázását. Az egykori (nyugat-) német modell: „gazdasági óriás – politikai törpe” Dél-Afrika esetében nem működik, de ez egyáltalán nem is volna kívánatos. Az 1994 után hosszúra nyúlt politikai mézeshetek az Afrikai Unió intézményrendszerének és működési mechanizmusainak kiépülésével végéhez közelednek, ez a korábbiakhoz képest lényegesen több konfliktust fog gerjeszteni. A menekültáradat nem csupán Európát fenyegeti, egyedül Zimbabwéból kétfélmillióra teszik a Dél-Afrikába távozottak számát. Az eddigi inaktivitás, a „csendes diplomácia”, amit sokan csak néma diplomácia-ként emlegetnek, nem tartható fenn sokáig.

³⁵ South Africa European Community. Country Strategy Paper and Multi-annual Indicative Programme for the period 2003–2005, 18. old.

³⁶ Uo., 19–21. old.

³⁷ CIA, The World Factbook, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder/2001rank.html>.

A négyezer zimbabwei fehér farm közelmúltban bekövetkezett erőszakos kisajátításának ügye Namíbiában is példaként szolgálhat, ám az ötvenezerre becsült dél-afrikai fehér farmerréteg jövőbeni sorsa is sokban függ attól, milyen megoldást sikerül találni Zimbabwében. S ennél még sokkal több forog kockán. Mugabe rendszere aláásta a gazdaságot, amely így jóval kevesebb dél-afrikai árut képes felvenni, és az egész térségben bizonytalanságot szül, elriasztva a befektetőket. Az „Afrikai Renaissance” célkitűzéseit áthatja mindez alá, és feszültséget teremthet a kontinensen belül.

Dél-Afrika roppant vonzóerőt gyakorol Fekete-Afrika értelmiségére, ám ez a vonzó nem csupán intellektuális, hanem nagyon is gyakorlati, igen sokan próbálnak meg áttelepülni Északról. Egy olyan kontinens esetében, amely értelmiségének felét már amúgy is elveszítette a brain drain során, ennek a folyamatnak roppant negatív következményei vannak. S a migráció egyáltalán nem korlátozódik csupán a képzett elitre, a vándormunkások a formális és informális gazdasági szektorokban egyaránt jelen vannak, feszültséget keltve az évi fél millió fővel növekvő hazai munkaerőpiacon. Már ma is gyakran vádolják Dél-Afrikát túlságosan szigorú vízumpolitikája miatt a kontinens kevésbé gazdag országai.³⁸

Egyéb külső körülmények is befolyással lesznek az ország státuszának alakítására, elég csupán arra gondolni, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak kibővítése milyen rivalizálást indíthat el Dél-Afrika és Nigéria és az egyéb lehetséges kandidátusok között az Afrikának szánt hely megszerzéséért. Már a 2008-as olimpiai játékok megrendezésére benyújtott fokvárosi pályázat ügye is megmutatta, hogy Dél-Afrika nem számíthat automatikusan az afrikai országok támogatására, még akkor sem, ha Afrikából egyetlen más ország városa sem jöhet szóba a belátható jövőben egy ekkora rendezvény házigazdájaként.

Dél-Afrika viszonylagos fejlettsége és gazdagsága az előnyök mellett csapdát is rejt, hiszen párosulva a demokratikus jogok következetes érvényre juttatására történő erőfeszítéseivel könnyen eredményezheti, hogy a magukat kényelmetlenül érző afrikai partnerek a Nyugat lakójának kiáltják ki, s akkor új formában feléledhet a korábbi kirekesztettség, a jelenleg erősödőben lévő közvetítő szerepe és általános elfogadottsága semmivé válhat. Ennek elkerülése az ország, a kontinens és az egész nemzetközi közösség érdeke is, hiszen a formálódóban lévő „Mbeki doktrina” – a belpolitikában oly sikeres kiegyezéssel kompromisszum keresése a külpolitikában is – lényegi hozzájárulást jelenthet Afrika békés fejlődéséhez.

(2005)

³⁸Assessing South Africa's Economic Role in Africa: Engine of Growth and/or Emerging Regional Role, Speech by Shabanji Opukah, Corporate Social Accountability Manager of British American Tobacco, London, The Royal Institute of International Affairs, Chatham House, Joint conference of The Royal Institute of International Affairs and The South African Institute of International Affairs, 9–10 June, 2004.

Felhasznált szakirodalom és források

- BARBER James
2004 *Mandela's World: The International Dimension of South Africa's Political Revolution*, Athens, Ohio.
- BENKES Mihály
2004 A kongói válság történeti gyökerei, *Kül-Világ*, 1, 5–6. old., www.kulvilag.hu.
- GERRIT Oliver
2003 Is Thabo Mbeki Africa's saviour?, *International Affairs* (The Royal Institute of International Affairs), 79, 4, 815–825. old.
- GOTTSCHALK, Keith – SCHMIDT, Siegmund
2004 The African Union and the New Partnership for Africa's Development: Strong Institutions for Weak States?, *International Politics and Society*, 4, 138–158. old.
- GRUNDY, Kenneth W.
1973 *Confrontation and Accommodation in Southern Africa*, London.
- HUNTINGTON Samuel P.
2001 *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest.
- ILLIFFE, John
1995 *Africans: The History of a Continent*, Cambridge.
- JASTER, Robert Scott
1989 *The Defence Of White Power: South African Foreign Policy Under Pressure*, New York, 204 old.
- MELBER Henning
1990 Walvis Bay - Integraler Bestandteil Namibias, *Namibia Magazin*, No. 3.
- MULLER, C. F. J. (ed.)
1988 *500 Years: A History of South Africa*, Pretoria.
- N. N.
1993 Foreign Policy in a New Democratic South Africa: A Discussion Paper, October 1993, Johannesburg, African National Congress, Department of International Affairs. 29 old.
- N. N.
1993 *South Africa 1993. Official Yearbook of the Republic of South Africa*, Pretoria.
- N. N.
1994 Foreign Policy Perspective in a Democratic South Africa, Johannesburg, African National Congress, Department of International Affairs, December.
- N. N.
2003–2005 South Africa European Community. Country Strategy Paper and Multi-annual Indicative Programme for the period 2003–2005.
- N. N.
2004 World Trade Liberalization still escludes Africa, *Financial Times*, Nov. 22., 2004.
- N. N.
2004 Africa expects 'business as usual' approach from Bush, Mail & Guardian, 2004. november 3., <http://www.mg.co.za/Content/13.asp?cg=Insight-Africa&ao=124947>.

N. N.

- 2004 South Africa in Africa: Development Partner or Investment Predator? South Africa's Business Presence in Africa. South Africa Foundation, Occasional Paper No. 3/2004., June 2004.

ROBISON, Olin

- n. d. The President's trip to Africa, <http://www.salzburgseminar.org/orcomments/template.cfm?id=97>.

ROTBURG, Robert I.

- 2004 Strengthening African Leadership, *Foreign Affairs*, 2004, July/August. <http://www.foreignaffairs.org/20040701/facommment/83403/robert-i-rotburg/strengthening-african-leadership.html>.

SCHMIDT Siegmund

- 2003 South Africa: the New Divide, *International Politics and Society*, 4, 148–163. old.

WELSH, Frank

- 2000 *A History of South Africa*, London.

további elektronikus források

A magyar–dél-afrikai kereskedelem export–import adatai

Központi Statisztikai Hivatal,

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/>

(Közzététel: 2004. november 8. Sorszám 191.)

Dél-Afrika export–import viszonyai Afrikával South African Government Information)

<http://www.info.gov.za/aboutsa/economy.htm#trade>

Dél-Afrika kereskedelmi partnerei

<http://www.africa-confidential.com/countryindex.htm>

Dél-Afrika nem a külföldi segélyekből él

<http://www.cmi.no/public/2003/R2003-01.htm>

Mandela közbenjárása Kadhafinál

<http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/9No3/SAMiddlePower.html>

A Dél-Afrika és Lesotho között fennálló vámunióról

World Trade Organization, South Africa, 2004 november

http://stat.wto.org/CountryProfiles/ZA_e.htm

Az Afrikában tevékenykedő békefenntartókról

<http://www.africa-confidential.com/countryindex.htm>

Dél-Afrika gazdasága nemzetközi összehasonlításban – CIA, The World Factbook (2001)

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder/2001rank.html>